

Cizí a/versus domorodý badatel: K metodologii projektu Prerodové procesy

Rysavy, Dan

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Rysavy, D. (2002). Cizí a/versus domorodý badatel: K metodologii projektu Prerodové procesy. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 38(1-2), 117-123. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-53679>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

Cizí a/versus domorodý badatel

K metodologii projektu *Přerodové procesy*

DAN RYŠAVÝ*

Katedra sociologie a andragogiky FF UP, Olomouc

Foreign and/versus Native Scholar

Toward Methodology of *Transitional Processes* Project

Abstract: The image of the social scientist as a stranger is well known. However, there are different approaches to the notion of the stranger in sociology. A comparison of Schütz's and Simmel's conceptions of the stranger enables us to distinguish two forms of field work used in the project *Transitional processes*. The social anthropological approach strives to avoid intrusive interventions into the research area. The so-called heuristic investigation uses intentional interventions. Both approaches bring some opportunities and threats especially in the case of co-operation with a scholar who is native to the studied locality. The local researcher can overstep his ethnocentrism thanks to the teamwork. On the other hand collaboration with strangers may disrupt his loyalty to his in-group.

Sociologický časopis, 2002, Vol. 38 (No. 1-2: 117-123)

Přirovnání sociálního vědce v terénu k cizinci je známé, nicméně postavení badatelů cizinců není zdaleka jednoznačné. Podstatně se na něm podepisuje, jakým způsobem se tyto badatelé v terénu chovají, resp. vědomí si své pozice cizinců, jakým způsobem definují situaci cizince ve zkoumané komunitě. Definice situace je pak ovlivněna tím, co chce badatel zkoumat a jaký postup volí.

Disman [1993] připodobnil sociologa k Schützovu cizinci. V Schützově stejnojmenném eseji se ovšem sociolog neobjevuje mezi příklady cizinců. Schütz pouze konstatoval, že kulturní vzor (*cultural pattern*) má odlišný význam pro sociologa a pro člověka, který v jeho rámci jedná a myslí. Sociolog jako „nestranný vědecký pozorovatel sociálního světa“ chce pozorované popsat a systematicky utřídit, kdežto aktér zakouší sociální svět především jako pole svého jednání a až sekundárně jako předmět uvažování [Schütz 1944: 500]. Schützův cizinec „se snaží být natrvalo akceptován nebo alespoň tolerován skupinou, ke které se přibližuje“ [ibid.: 499] a při svém přerodu ve člena skupiny prochází krizí, kterou sociolog zakoušet nemusí. Zkusme uvažovat, zda přirovnání sociologa k cizinci neodpovídá spíše Simmelovu pojetí cizince. Srovnajme nejprve Schützovu a Simmelovu konceptualizaci.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Dan Ryšavý, Ph.D., katedra sociologie a andragogiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Wurmova 7, 771 47 Olomouc, e-mail rysavyd@ffnw.upol.cz

Cizinec	u Schütze [1944]	u Simmela [1997 (1908)]
Kdo je cizinec?	„dospělý jedinec naší doby a civilizace, který se snaží být trvale akceptován nebo při nejmenším tolerován skupinou, ke které přichází“ (s. 499)	„ten, kdo dnes přijde a zítra zůstane – jako jakýsi potenciálně putující, který (...) nepotlačil zcela onu volnost v přicházení a odcházení.“ (s. 26 an.)
Typický příklad cizince	imigrant	obchodník
V jaké (subjektivní) pozici se cizinec vůči skupině nachází?	„Cizinec se musí vyrovnat s faktem, že mu chybí jakýkoliv status jako členovi sociální skupiny... Pokládá se za hraniční případ vně oblasti, kterou pokrývá schéma orientace aktuální uvnitř skupiny.“ (s. 504)	„Odkázanost na zprostředkovatelský obchod (...) propůjčuje cizinci specifický charakter mobility; (...) veskrze mobilní osoba se příležitostně dostává do kontaktu s každým jednotlivým prvkem, není však se žádným jednotlivým prvkem organicky spojena příbuzenskými, lokálními či profesními vazbami.“ (s. 28)
V čem tkví objektivita cizince?	„Hlubší důvod jeho objektivity leží v jeho vlastní hořké zkušenosti limitů ‚myšlení jako obvykle‘, která ho učí, že člověk může ztratit svůj status, svoje pravidla kontroly (<i>guidance</i>) a že normální způsob života je vždy méně garantován, než se zdá.“ (s. 507)	„Objektivnost může být také označena jako svoboda: objektivní člověk není vázán žádnými pevnými danostmi, které by mohly do jeho vnímání, chápání a hodnocení existujícího vnést předpojatost. Tato svoboda, která cizinci dovoluje prožívat i blízký vztah jakoby z ptáčích perspektivy, obsahuje v sobě ovšem různá potenciální nebezpečí.“ (s. 29)
Co (také) může cizinec zažít?	„výtku pochybné loajality vychází z překvapení členů skupiny, že cizinec plně nepřijal jejich kulturní vzorec jako přirozený a správný způsob života. Cizinec je považován za nevděčného, protože odmítá pochopit, že mu kulturní vzorec nabízí útočiště a ochranu...“ (s. 507)	„ten se někdy setkává s nejpřekvapivější otevřeností a rovněž s vyznáními, která mívají až povahu jakési zpovědi a před každou bližší osobou jsou pečlivě utajována. Objektivnost v žádném případě neznamená nezáúčastnost, neboť ta stojí veskrze mimo subjektivní a objektivní vztah, nýbrž pozitivně specifický druh participace...“ (s. 29)

Dvojí pojetí cizince nám pomůže nahlédnout do metodologie interdisciplinárního projektu *Přerodové procesy*,¹ v jehož rámci se čtyři sociologové a jeden sociální antropolog snažili dostat co nejbližší k obyvatelům vybraného mikroregionu a k jejich pohledu na dění ve společnosti, která procházela výraznou proměnou. Kabele reflektoval výzkumný postup a zároveň pro tento typ bádání v obecné metodologické rovině vymezil prostor

¹) Projekt *Přerodové procesy* podpořený Grantovou agenturou ČR (403/97/0971) probíhal v letech 1997-1999 a byl úspěšně obhájen v červnu 2000. Cíle výzkumu přibližuje vstupní projekt [Kabele, Kandert a Ryšavý 1995 a sborníky *Filipov I až Filipov III*].

v textu *Metodologie intervenčního heuristického vyšetřování*² [Kabele 1999], který ve sborníku Filipov II doplnily Kandertovy *Poznámky k sociálně antropologické metodologii a k využití terénních dat* [Kandert 1999]. Přístupy sociologů a sociálního antropologa v tomto projektu sblížovaly mj. relativně dlouhé pobyty výzkumníků v terénu. Projekt zároveň počítal s kombinací „perspektiv cizince a domorodce přímo v sestavě týmu anebo při práci s informátory“ [Kabele 1999: 115].³

Sociálně antropologický přístup a intervenční heuristické vyšetřování odlišným způsobem vnímají intervence zkoumajících do dění ve zkoumané oblasti. Oba přístupy si uvědomují nevyhnutelnost zasahování, sociálně antropologické pojetí zdůrazňuje rizika zkreslení, heuristické vyšetřování intervencí vědomě užívá. „Výzkumník zde vědomě prosazuje svůj vliv a svá tušení ve snaze získat strategická líčení, která zvyšují jeho dovednost úspěšně pátrat v dění i do něj zasahovat. (...) Přizpůsobuje své výzkumné záměry tak, aby získal podporu a účast zkoumaných na vlastním projektu, jejich důvěru a tak i možnost vstupovat do světů jinak z nejrůznějších důvodů pro druhé uzavřených.“ [Kabele 1999: 116 an.] Heuristické vyšetřování nechce pouze brát či exploatovat zkoumaný terén. Spíše „představuje proces zabydlování zkoumajících ve zkoumaném světě, ale také vytrhování jeho vybraných obyvatel ze samozřejmosti pobývání a získávání je pro dobrodružství sebezkoumání“ [Kabele 1999: 116].⁴

Rozdílný poměr k intervenčnosti výzkumu se odráží v tom, jak se konkrétní badatel cizinec v terénu chová.

Schützův obraz cizince odpovídá spíše sociálnímu antropologovi než sociologovi. Antropologova snaha minimalizovat své působení na zkoumanou situaci a rozpoznat kulturní vzorec zkoumané skupiny se podobá činnosti cizince osvojujícího si zvyklosti skupiny. Cizinec musí pozorovat a naučit se mnoho věcí, musí navazovat kontakty atd. Sociálně antropologický badatel „mluví s lidmi, kteří jsou ochotni s ním mluvit, pozoruje své okolí a účastní se nejrůznějších situací, do nichž je mu dovoleno vstoupit, opisuje a čte dokumenty, fotografuje, nahrává, sbírá kde co, protože všechno, co získá, je nějakou součástí sociálního/kulturního celku. ‚Všechno souvisí se vším‘ a ve výsledném výkladu – obrazu zkoumaného společenství – také všechno (rozuměj všechna prezentovaná data) musí do sebe nějakým způsobem zapadat. Pokud tomu tak není, je soubor získaných dat neúplný a výzkum byl špatně udělán.“ [Kandert 1999: 141] Úspěšný antropologický vý-

²) Název „vyšetřování“ vychází z podobnosti výzkumu praxi policejního vyšetřování, resp. postupu parlamentní vyšetřovací komise.

³) Role rezidenta připadla v prvních dvou letech trvání projektu autorovi tohoto příspěvku. Možností a nebezpečí, která přináší výzkumu spojení ‚cizího‘ a ‚domorodého‘, nejsou novým poznatkem. Využívali je a naráželi na ně už autoři chicagské školy nebo celá dlouhá tradice komunitních studií (viz např. Bell a Newby [1971], Crow a Allan [1994], Whyte [1984] aj.). Kombinovaný přístup může napomoci k překonání jednostranného pohledu (buď příliš domácího, nebo příliš cizího výzkumníka), ale také zhatit spolupráci např. zpochybněním nezávislosti přicházejícího badatele.

⁴) Srovnej s tím, co napsal Whyte: „Jestliže výzkumník pomůže spolupracovníkům jasněji vidět, jak se odvíjí sociální život, je to významnou odměnou. Navíc lidé, kteří jsou zdatní a citliví pozorovatelé, se skrze spolupráci s námi naučí, že tyto dovednosti mají cenu, že je možné je dále rozvíjet a že mohou vést k lepšímu porozumění a k efektivnějšímu jednání. Jestliže povzbudíme lidi v terénu k tomu, aby s námi spolupracovali při vysvětlování lidského fenoménu, budou s námi sdílet radost z objevování.“ [Whyte 1984: 81]

zkum představuje epistemologickou analogii přerodu cizince ve člena skupiny, který se odehrává v rovině existenciální.⁵ Sociální antropolog si je vědom, že svou přítomností intervenuje do zkoumané skupiny, což může vést až k tomu, že mu skupina nevydá tajemství svého kulturního vzorce. I přes velkou snahu přizpůsobit se skupině, není cizinec nikdy plně ochráněn před tím, aby na vlastní kůži zakusil, jak je nakládáno s těmi, kteří zpochybňují samozřejmé.

Máme-li pro sociologa užít obraz cizince, pak v heuristickém vyšetřování sehrávají výzkumníci spíše simmelovskou pozici. Nechtějí se přizpůsobit skupině. Chtějí setrvat, ale poznávací element stále převažuje nad elementem zkušenosti. Simmelovský typ cizince – obchodníka je heuristickému vyšetřování bližší. Vyšetřující badatel se chce dostat k „uzavřeným zdrojům líčení“, ale zároveň nabízí „vytrhování ze samozřejmosti pobývání“, „jiný pohled“ [viz také Hudečková a Lošťák 2000]. Úspěch heuristického vyšetřování závisí mj. na tom, zda badatelé zažijí jev popsáný Simmelem – setkání s nejpřekvapivější otevřeností a vyznáními s povahou zpovědi. Na první pohled paradoxní je, že právě intimní sdělení byla ve výzkumu *Přerodových procesů* nahrávána na magnetofon,⁶ který v ostatních případech používán nebyl. Možnost získávat tyto informace vyplývala z dlouhodoběji budovaných vztahů a v neposlední řadě zajištění vyšší míry anonymity.⁷

Simmelův obraz cizince dobře vystihuje tenké rozhraní mezi příležitostí a nebezpečím. Otevřenost k výpovědím je v intervenčním heuristickém vyšetřování podmínkou úspěchu badatele-cizince, ale může vést k zjištěním, která jsou potenciálně nebezpečná. Mohou poškodit vyšetřovaného před jeho místními konkurenty. Kdyby se výzkumník rozhodl, jako Schützův cizinec, zbavit se své mobility, trvale se usadit ve zkoumané lokalitě, mohl by se osobně vyrovnávat s limity místního „myšlení jako obvykle“, které poznal. Zůstane-li simmelovsky tím, kdo i blízký vztah prožívá jakoby z ptačí perspektivy, může s úzkostí sledovat, zda svým „objektivním“ (tj. nevázaným pevnými danostmi) poznáním neubližuje lidem, se kterými se dostal do úzkého kontaktu, aniž by tomu mohl jednoduše zabránit. Snažil-li by se takové poznání skrýt, narušil by transparentnost svého postupu před odbornou veřejností.⁸

⁵) Je-li výsledkem více než analogie, pak došlo k výstupní chybě. „Praxe ukázala, že se badatel během výzkumu zpravidla integruje se členy zkoumané skupiny a že si tedy po návratu z terénu a při zpracování získaných dat nedokáže udržet náležitý ‚odstup‘ – hrozí nebezpečí, že jeho schopnost zobecňovat se díky pocitům sounáležitosti a ‚vnoření se‘ do skupinového života sníží.“ [Kandert 1999: 140]

⁶) Šlo o diskuse na téma věřit v dnešním světě vedené Jiřím Kabelem a vyprávění životních příběhů zaznamenávaná Helenou Hudečkovou.

⁷) Viz pasáž „Limity a rizika heuristického vyšetřování“ v Kabeleho metodologickém textu [Kabele 1999: 132-136]. Kandert k tomu píše: „Jiří Kabele se ve své části inspiruje policejními vyšetřovacími metodami; domnívám se, že při zveřejňování našich archivních dat se budeme muset inspirovat praxí pardubického archivního střediska MV, které dovoluje nahlížet občanům do jejich osobních spisů vedených Státní bezpečností. (...) Vedle změny jmen všech zúčastněných osob a změny jmen lokalit budeme možná muset ‚začernit‘ i některé výpovědi či popisy situací“ [Kandert 1999: 143]. Krajní postup v tomto ohledu a vzhledem k svému tématu zvolila Helena Hudečková, která zaznamenávala na magnetofon vyprávění životních příběhů několika aktérů místního zemědělství. Slíbila jim, že jejich líčení nebude nikde zveřejněno.

⁸) „Naše metoda (...) ‚dovoluje vše‘ za cenu, že si každý musí dobrovolně nechat ostatními svobodně nakukovat do vlastní kuchyně a tak se učinit kritizovatelným.“ [Kabele 1999: 134]

Popsanému nebezpečí museli čelit i badatelé-cizinci ve Filipově a nebylo vždy snadné se s ním vyrovnat. „Za Filipov cítíme odpovědnost, která je do značné míry dána povahou našeho výzkumu. Ve Filipově jsme se zabydleli, navázali jsme úzké přátelské vztahy i mnoho známostí. To vše nás strhávalo k přemýšlení o cestách a osudech města čelícího obtížím“, píše Kabele na úvod své studie o proměnách filipovské radnice [Kabele 2000: 48]. Nebylo možné „v předvolební atmosféře vyhrocujících se ambic“ zneužívat „privilegované postavení dovolující nám nahlížet do kuchyně ‚pozici‘ i opozici tehdejší radnice“, a proto jsme se „nesměli přidávat na žádnou stranu, ani se stát Granovetterovými ‚mosty‘.“ [Ibid.]

Příležitosti a omezení badatele domorodce

Badatel domorodce je simmelovsky řečeno příznačný omezením své mobility v lokalitě. V prostředí malého města, jakým Filipov je, je snadno zařaditelný.⁹ Domorodý badatel stěží může být dobrým obchodníkem, protože těžko přesvědčí zákazníky o tom, že všem nabízí služby stejné kvality a za stejné ceny. Snadno jej lidé mohou považovat za špióna, který předstírá spolupráci, ale informace získané u protivníka hodlá použít ve prospěch svých lidí. Umístění badatele domorodce v lokálních sítích může ohrozit i status badatelů cizinců jako osob nezávislých, což vyjádřil Kandert ve svých poznámkách k metodologii výzkumu slovy: „Ukázalo se například, že handicapem byla účast místního rodáka v badatelském týmu a v některých případech i jen místo ubytování členů výzkumného týmu (byli spojováni s obyvateli domu, ve kterém se ubytovali).“ [Kandert 1999: 140 an.]

Domorodý badatel naráží nejen na bariéru nesnadné překročitelnosti sítí, v kterých se nachází. Při styku se členy vlastní skupiny se může snadno dostat do situace, ve které ‚ptát se‘, je vyhrazeno cizincům, domácí má ‚vědět‘. Toto vědění je samozřejmě stranické a spadá do něj také povědomost o tom, koho, resp. na co se ptát nelze. Badatel domorodce se kladením otázek dostává do podezření – Cožpak on neví, jak se věci mají? Neví, kde je jeho místo? Schützova výtku pochybné loajality tak směřuje spíše na osobu domorodce, který se nechová podle kulturního vzorce a troufá si vymykat se „myšlení jako obvykle“.

Na druhé straně spolupráce s badateli cizinci nabízí domácímu badateli také možnost „vytržení ze samozřejmosti pobývání“. V rámci výzkumu Filipovska poskytly takovou příležitost Kabeleho rozhovory vedené s filipovskými komunisty. Pro badatele domorodce, filipovského evangelíka, představovaly uzavřené zdroje líčení, jiný pohled na dění v důvěrně známém prostoru a při konfrontaci s vlastním pohledem pak možnost udělat krok z vlastního místa. Cizinec Kabele se zároveň stal hmatatelným příkladem, že lze otevřeně a do hloubky mluvit s lidmi, kteří se ve Filipově často chápou v pojmech MY a ONI, byť je třeba pro rozhovory na obou stranách lidí získávat.

⁹) Výzkumný projekt tuto situaci reflektoval tak, že při dělbě práce v týmu nebyly studie o církvích, resp. o komunistech svěřeny badateli domorodci vzhledem k jeho přináležitosti k filipovským evangelíkům. Rozhovory, v nichž by rezidenství představovalo zásadní problém, přebíral cizinec Jiří Kabele.

Shrnutí

Jak naznačila Schützova studie *Navrátilce*,¹⁰ badateli domorodci by k objektivnosti cizince pravděpodobně nepomohl ani delší pobyt mimo lokalitu. Navrátilce se vrací do prostředí, o kterém se domnívá, že jej stále důvěrně zná. Situace, kultura a zvyky jeho domovské skupiny se však po dobu jeho nepřítomnosti mohly více či méně radikálně změnit. „Ale ti doma, ačkoli jsou si vědomi změny, žili společně v tom měnícím se světě, zažívali jej bezprostředně jako proměňující se, adaptovali svůj výkladový systém a přizpůsobili se změně. Jinými slovy, systém se mohl docela změnit, ale změnil se jako systém; nikdy se nerozpadl, nezhroutil se; dokonce i ve své modifikaci je stále vhodným prostředím zvládnání života.“ [Schütz 1945: 373] Na druhé straně také „navrátilce není tím člověkem, který odcházel. Není stejný ani pro sebe, ani pro ty, kteří jeho návrat očekávají. (...) Do určité míry každý navrátilce ochutnal magické ovoce cizince (strangeness), ať už sladké nebo hořké.“ [Ibid.: 375]

Badatel cizinec se musí vyrovnávat s důsledky, které může mít poznání, k němuž vyšetřovací metodou dospěl. „Objektivnost“ jeho poznání skrývá nebezpečí i příležitosti. Nebezpečí tkví v jeho použití jednou lokální stranou jako důkazu svědčícímu v neprospěch jejich protivníků. Příležitostí je v případě, slouží-li k vlastnímu sebepoznání místních obyvatel. Cizinec se může ptát na věci, které „každý ví“, a je-li svázán s místem po delší dobu, může svými otázkami zpochybňovat samozřejmost *statu quo*. Může napomoci jeho proměně, ať už na osobní úrovni, tak potenciálně i na úrovni kolektivit. Tým spolupracující na projektu *Přerodové procesy* se možností záměrně intervenovat do lokální situace, které narůstaly s šíří a hloubkou analýzy proměn zkoumaného mikroregionu, víceméně zřekl. Potenciální výbušnost některých informací vedla spíše k opatrnosti. Přirovnání sociologického výzkumníka k Simmelovu obchodníkovi v tomto bodě poněkud selhává. Pravdou je, že výzkumník může nabízet své poznání jako bázi pro kolektivní akci vedoucí k změnám v lokalitě, ale nelze jednoduše vyjít vstříc jen straně, která nabídne vyšší cenu. Je potřeba, aby se zachoval odpovědně. Máme-li hledat, vůči komu má být výzkumník odpovědný, můžeme se řídit principem trvale udržitelného terénu pro sociálněvědný výzkum. Konkrétně v našem případě tak, aby bylo možné za deset, dvacet let zpracovat studii *Filipov revisited*.

DAN RYŠAVÝ dokončil doktorandské studium na Fakultě sociálních studií MU v Brně, kde obhájil disertační práci na téma *Důvěra a přerod*. Od roku 1998 vyučuje na katedře sociologie a andragogiky Filozofické fakulty UP v Olomouci ekonomickou sociologii a analýzu dat.

Literatura

- Bell, C., H. Newby 1971. *Community Studies*. London: George Allen and Unwin Ltd.
- Crow, G., G. Allan 1994. *Community Life. An Introduction to Local Social Relations*. New York, London: Harvester, Wheatsheaf.
- Disman, M. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Filipov I. 1998. *Informatoria katedry sociologie*. Praha: FSV UK.

¹⁰) Schütz publikoval esej *Navrátilce [The Homecomer]* rok po *Cizinci*. Klasickým příkladem navrátilce je válečný veterán. Vedle něj Schütz uvádí příklady cestovatele, emigranta vracejícího se do rodné země a hochy vracejícího se ze zkušené. Není jím naopak voják na dovolené nebo např. student přijíždějící domů na Vánoce. Navrátilce definuje jako někoho, „kdo se nadobro vrací do svého domova“ [Schütz 1945: 370].

- Filipov II.* 1999. Informatoria katedry sociologie. Praha: FSV UK.
- Filipov III.* 2000. Informatoria katedry sociologie. Praha: FSV UK.
- Hudečková, H., M. Lošťák 2000. „Jedna lokalita, dva zemědělské podniky: jeden nebo dva světy?“ Pp. 212-237 in *Filipov III.* Praha: FSV UK.
- Kabele, J. 1999. „Metodologie intervenčního heuristického vyšetřování.“ Pp. 113-136 in *Filipov II.* Praha: FSV UK.
- Kabele, J. 2000. „Polistopadové proměny filipovské radnice.“ Pp. 47-108 in *Filipov III.* Praha: FSV UK.
- Kabele, J., J. Kandert, D. Ryšavý 1995. „Těsná je brána Grantové agentury ČR.“ *S-Obzor* 4(4): 92-100.
- Kandert, J. 1999. „Poznámky k sociálně antropologické metodologii a k využití terénních dat.“ Pp. 137-143 in *Filipov II.* Praha: FSV UK.
- Schütz, A. 1944. „The Stranger: An Essay in Social Psychology.“ *American Journal of Sociology* 49: 499-507.
- Schütz, A. 1945. „The Homecomer.“ *American Journal of Sociology* 50: 369-376.
- Simmel, G. 1997 (1908). „Cizinec.“ Pp. 26-33 in *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*, by G. Simmel. Praha: SLON.
- Whyte, W. F. 1984. *Learning from the Field*. Beverly Hills, London, New Delhi: Sage.